THE HEBREW JOURNAL
דער אידישער זשורנאַל
THE HEBREW JOURNAL
Published by
JOURNAL PUBLICATIONS OF TORONTO, LIMITED
542 DUNDAS ST. WEST - Telephones: TRinity 6830-6831
NATHAN FRIEDLAND, President.
Only Daily Jewish Newspaper in the Province of Ontario.
Subscription Rates: $6 PER YEAR $3.50 SIX MONTHS
Single Copy—3 cents.
Entered as Second Class Mail Matter at C. P. O., Toronto, January 22nd, 1913.

פופצעהן יאר תלמוד תורה עץ חיים

דער אידישער ישוב אין טאָראָנטאָ איז ניט גאָר קיין אַלטער, ערשט עטליכע צענדליך יאָר אַלט. איז דאַריבער ביי אונז א נייעס ווען א וועלכע עס איז אינסטיטוציע פייערט א יובילאום. אזעלכע שמחות האָבען מיר געהאַט אין טאָראָנטאָ ווען מיט עטליכע יאָר צוריק האָבען אינטערשטיצונגס פאַראיינען געפייערט זייערע 25 יאָריגע יובילאומס. דאָס זענען געווען יובילאומס פון געזעלשאַפטליכען אידישען לעבען, א צופרידענשטעלענדער פאַקט אַן און פאַר זיך.

אין יענע יובילאומס האָט זיך אָפּגעשפּיגעלט דער אידישער צוזאַמענלעבען אין טאָראָנטאָ פון מענשען, וועלכע זענען איבערגעפלאַנגט גערוואָרען אויף אַן אַנדער באָדען אין די איבערפלאַנצונג איז געלונגען.

ווי אַנדערש איז אָבער דער יובילאום, וועלכער ווערט היינט געפייערט אין טאָראָנטאָ פון דער תלמוד תורה עץ חיים.

פופצען יאָר חנוך, פופצען יאָר אידישער חנוך, פופצען יאָר אָנגעשטריינגטע עקשנות צוצוהאַלטען דעם יונגען דור, פרעזערווירען דעם יונגען דור פאַר'ן אידישען פאָלק.

פופצעך יאָר עקשנות'דיגער קאַמף געגען דער ניט־אידישער גאַסען־סביבה, אין וועלכער דאָס אידיש קינד געפינט זיך דעם גרעסטען טייל פון טאָג.

פופצען יאָר פאַרביסענער פרינציפּיעלער קאַמף געגען אַלע שטערונגען, פינאַנציעלע און אַנדערע, אינווייניגסטע און אויסווייניגסטע.

אפילו די, וועלכע זענען ניט איינשטימיג מיט די לומדים פון דער תלמוד תורה עץ חיים, מוזען באַזאונדערען דעם מוט און איבערגעבענהייט פון די, וועלכע זענען געשטאַנען, און שטעהען, אין דער שפּיצע פון דער תלמוד תורה.

אַרום דער תלמוד תורה עץ חיים האָבען זיך אין די לעצטע פופצען יאָר גרופּירט אַלע די, וועלכע גלויבען אין דער העליגיעזער דערציהונג פון דעם אידישען דור, און האָבען זיך ניט אָפּגעשטעלט פאַר קיין שטערונג צו געהן צו זייער ציעל.

די עץ חיים תלמוד תורה האָט אָנגעהויבען גאַנץ נידעריג, און האָט דערגרייכט אין צייט פון פופצען יאָר אַז אין תלמוד תורה לערנען נאָהענט צו 500 אידישע קינדער.

פופצען יאָר איז ניט קיין לאַנגע צייט אין דער געשיכטע פון אַן אינסטיטוציע. מען מוז אָבער באַזאונדערען מיט וועלכער ענערגיע, מיט גויפיעל מיט די פירער אין טויער פון דער אינסטיטוציע, האָבען אַרויפגעפירט די תלמוד תורה אייפ'ן באָדען פון עקזיסטענץ.

יאָ, אָדער ניט איינשטימיג. מען מוז מודה זיין, אַז אין דער שפּיצע פון דער הנהלה שטעהט אַ מענש, אַן אויפריכטיגער, אַן אינערגענעבענער, דער גאון, הרב יהודה ליב גרויבאַרט. אַ מענש, וועלכער איז העכער פון וועלכער עס איז ממשות'דיגער קריטיק. מעגליך, אַז אין דעם ליגט דער סוד פון דעם דערפאָלג.

היינט, צום יום טוב פון דער תלמוד תורה עץ חיים, וועלכער איז ניט נאָר דער יום טוב פון דער אינסטיטוציע, נאָר אויך פון דער גאַנצער אידישער שער טאָראָנטאָ, שיקען מיר אונזער באַגריסונג צו די פירער און טוער, צוזאַמען מיט דער באַגריסונג פון דעם גאַנצען אידישען ישוב.

דער פופצען יאָריגער יובילאום פון דער אינסטיטוציע איז א ליכטיגער קאַפּיטעל אין אונזער געשיכטע אין טאָראָנטאָ.

דר. צבי כהן'ס מיסיע אין טאָראָנטאָ

אין אונזער שטאָדט וויילט איצט דער באַזאוסטער אידישער געלערנטער, שריפטשטעלער און פּסיכאָלאָג, דר. צבי כהן. אין א וויכטיגער מיסיע וואָס איז גוגע דאָס גאַנצע קאַנאַדישע אידענטום. ער אָרגאַניזירט אַ היסטאָרישע פון די אידען אין קאַנאַדע, וואָס וועט ברייגנען פיעל פאַקטען, דאָקומענטען און אַנדערע וויכטיגע מאַטעריאַלען וועגען דעם אַנטייל פון די אידען אין דער אייפבוי פון דער דאָמיניאָן.

אין דער יעצטיגער צייט, זענען די טויערען פון קאַנאַדע זענען פאַרשלאָסען, אַז זיי זענען אַזוי פיל אַנדערש פון אַלע אַנדערע לענדער. אַזוי ווייט אַז מיר אידען, זענען פאַראַזיטען, אַז מיר זענען געקומען אויף אַלעם גרויסען, אין אַז מיר האָבען גאָר ניט געטאָן פאַר דער אַנטוויקלונג פון לאַנד. א. א. וו. — אין דעם איצטיגען מאָמענט, איז דאָס אַרויסגעבען פון אַזאַ בוך, וואָס זאָל פאַרשטעלען דעם גרויסען אַנטייל פון די אידען אין אייפבוי פון לאַנד, זעהר וויכטיג.

דער אַנטייל פון די אידען אין אייפבוי פון לאַנד איז זעהר לייכט געווען אין איז בכלל יעצט נאָך אַ גרויסער. אידען האָבען זיך באַזעצט אין ליידיגע פּלעצער, אין ווילדע פריירים. האָבען געבויט דערפער און שטעדט. האָבען געשאַפען אַ קאָנטאַקט צווישען פאַרשיידענע ערטער. האָבען מיטגעהאָלפען אין שאַפען פאַרשיידענע טראַנספּאָרטאַציע־מיטלען. געזען אַ גרויסער פּאַקטאָר אין אינדוסטריעלע אינטערעסענען, זיך באַטייליגט אין שאַפען אַן עקספּאָרט פאַר די פּראָדוקטען אין לאַנד. מיט איין וואָרט, דער אַנטייל פון די אידען אין אייפבוי פון קאַנאַדע, איז געווען זעהר א טויגער.

די דערמאָנטע אַלע פאַקטען ווערען איצט געזאַמעלט, און ווען זיי וועלען אַלע זיין אין א בוך, וועט מען דאַן קענען באַמת זעהן ווי גרויס עס איז דער אַנטייל פון די אידען אין דער אַנטוויקלונג פון אונזער גרויסער דאָמיניאָן. אַזאַ בוך וועט זיין א גרויסער פאַקטאָר, ווען עס וועט ווידער פאַרהאַנדעלט ווערען די פראַגע פון אימיגראַציע אין פאַרלאַמענט. א אידישער דעפּוטאַט, אָדער וועלכער עס איז אַנדערער אידעך־פריינט, וועט קענען עפענען דאָס בוך און ווייזען די ניט־אידען און שונאים פון אימיגראַנטען, אַז קאַנאַדע האָט ניט נאָר ניט ציגעלייגט צו די אידישע אימיגראַנטען, נאָר האָבען א סך געהאָלפען, אין א נייער שטראָם פון אידישע אימיגראַנטען וועט זיין א מובה פאַר'ן לאַנד.

אין זעלבען בוך, וועלכער איז אונטער דער רעדאַקציע פון דר. צבי כהן, וועט אויך זיין א רעקאָרד פון חשוב'ע אידען, וועלכע האָבען געטאָן גוטע אַרבייט פאַר פאַרשיידענע אינסטיטוציעס פון אַלע שיכטען פון אידענטום. דאָס וועט זיין אין דעם ביאָגראַפישען טייל פון בוך. אָבער ביאָגראַפיעס זענען אויך היסטאָריע, און וועלען זיין היסטאָריע פריער אָדער שפּעטער.

די דאָזיגע אַרבייט פון דר. צבי כהן פאַרדינט דאַריבער, אַן צווייפעל, געשטיצט צו ווערען.

אידען און גרויסהערצאַנטום לוקסעמבורג

פון צ. ה. וואַקסמאַן

אין צוג, וועלכער פיהרט מיך פון בעלגיען צו דער גרעניץ פון דער קליינינגער מדינה „גראַד דושעס דע לוקסעמבורג", פאָהרען נאָך עטליכע מנינים אין דיישע יונגע געלייס. ווען מען זאָל די דאָזיגע יונגע מענשען פאַרטיילען נאָך זייערע פּעכער, זענען דאָס: רומענער, פּאָלאַקען, ליטוואַקעס און מאַדיאַרען. אָבער דאָס זעלבע אין דער אמת'ן דיאַמאַנט־אַרבייטער וועלכע האָבען מיט א קורצער צייט צוריק נאָך אַפילו ניט געהאָלט'ט דאָס עס וועט קומען אַמאָל א צייט און זיי וועלען מוזען פאַרלאָזען זייערע באַקוועמע „אַטעליעס", די גראַמע ליכטיגע וואַרשטאַטען פון דער אַנטוווערפּענער פעליקאַן שטראַאַט, וואו מ'האָט שפּילענדיג זיך מיט דיאַמאַנטען, פאַרדינט אויף א כבוד'ן לעבען.

איצט פאָהרען די דאָזיגע יונגעלייט זוכען אַרבייט אין די לוקסעמבורגער איינגעסערייען, וואו אַן אַרבייטזאַמער מענש, אפילו אַן אויסלענדער, קען נאָך אַמאָל קריגען אַרבייט. עס איז דאָך בעסער ווי פאָהרען אויף די בעלגישע „מאַרשעס" פון וואַנען מ'האָט שוין אויך אָנגעהויבען פאַריאָגען דעם אידישען פּער לער.

עס פאָהרען אויך אַריבער די גרעניץ אידישע פּערלער מיט גרויסע פּעק סחורה, מיט וועלכע זיי וואַנדערען אויס איבער דער לענג און ברייט פון עלזאַס לאָטרינגען מדינה'לע, וועמענס באַפעלקערונג באַשטעהט פון גאַנצע 80 פּראָצענט פויערן.

גרויס הערצאַנטום לוקסעמבורג איז איינע פון די קלענסטע מדינות אויף דעם אייראָפּעאישען קאָנטינענט. די גאַנצע מדינה צעהלט בסך הכל 300,000 אייגוואוינער; פון זיי לעבען אַן ערך 45 טויזענט דעם זעלבען נאָמען וואָס די מדינה, לוקסעמבורג, און די איבעריגע 255 טויזענט זענען צושפּרייט אין די קלענערע שטעדט און דערפער פון זייער פריינער מלוכה'לע וועלכע ליגט איינגעדרעסט צווישען דייטשלאַנד, פראַנקרייך און בעלגיען.

איבער דער דאָזיגער מדינה הערשט א פרוי, די גרויסהערצאַנטע שאַרלאָטע די צווייטע, צוזאַמען מיט'ן פאַרלאַמענט, וועלכער באַשטעהט פון 46 מיטגלידער, און אַז אויבער הויז אַדער סענאַט מיט 12 סענאַטאָרען. די מדינה האָט אויך אַן אַרמיי פון 295 סאָלדאַטען וועלכע שטעהט אונטער'ן רשות פון דעם פּרינץ, דער גרויסהערצאַגינ'ס מאַן, מיט וועלכען זי האָט מיט 8 יאָהר צוריק חתונה געהאַט. דער „פּרינץ נעמאַהל" האָט אַחוץ דער אַרמיי, וואו ער איז הויפּט קאָמענדאַנט, קיין שום דעה ניט.

די אָפיציעלע שפּראַך איז ביי היינטיגען טאָג פראַנצויזיש (פאַר דער מלחמה איז דייטש געווען די הויפּטשפּראַך), בתוך איבער דער דאָזיגער מיניאַטור אַבער די לוקסעמבורגער באַפעלקערונג רעדט ניט קיין פראַנצויזיש נאָר א מין דייטש, וועלכער איז גאָר שטאַרק עהנליך מיט אידיש. א איד וואָס ווייסט עטליכע וואָרטען אין דער מדינה לערנט זיך אויס „שוועצען" (ריידען) לוקסעמבורגיש מיט אַלע תנין און קליפּערלאַך פונקט ווי א געבוירענער לוקסעמבורגער.

אין גאַנץ מלכות לוקסעמבורג לעבען ביי היינטיגען טאָג אַן ערך 3,000 ביז 3,500 אידען; פון די דאָזיגע לעבען ביז 2,000 אין דער הויפּטשטאָדט, און די איבעריגע אין די קלענערע שטעדטלאַך. אין די דערפער טרעפט מען זעלטען א איד, אויסער די עטליכע פאַמיליעס וואָס וואוינען אין די דערפלאַך אַרום דער פראַנצויזישער גרעניץ.

דער איצטיגער אידישער ישוב פון לוקסעמבורג איז אַפיציעל אַלט 120 יאָהר. איינגעטליך האָבען דאָ שוין עקזיסטירט אידישע קבוצים און זאָגאַר קהלות נאָך אין מיטעלאַלטער, אָבער פון יענע אידען זענען חוץ עטליכע מצבות קיין אַנדערע שפּורען ניט געבליבען. אין יאָהר 1800, דאָס הייסט מיט 130 יאָהר צוריק, האָט א איד זיך אפילו ניט קענען אויפהעלטן אין דעם דאַמאָלס שטאַרק פאַנאַטישען הערצאַנטום. ערשט בשעת נאַפּאָלעאָן האָט מיט זיין זיגרייכער אַרמיי אָקופּירט די דאָזיגע מדינה, האָט ער אַראָפּגעבראַכט אַהער עטליכע אידען פון עלזאַס לאָטרינגען אין דייטשלאַנד. נענוי צוליעב וועלכען צוויקע נאַפּאָלעאָן'ס אידען זענען אַהער געקומען איז ניט באַקאַנט, אָבער וואַרשיינליך זענען דאָס געווען אַרמיי־ליפערענטען. די דאָזיגע אידען האָבען זיך אָבער אויך ניט לאַנג געהאַלטען, ווייל קיין זייע זענען ניט צוגעקומען, און די וואָס זענען אַהער געקומען האָבען מיט דער צייט אַריבערגעוואַנדערט אין פראַנקרייך, וואו אידען האָבען דאַמאָלס באַקומען גלייכבאַרעכטיגונג.

אין די ניינציגער יאָהרען פון פאָריגען יאָהרהונדערט, אין דער צייט וועגן די דייטשע אידען האָבען דערגרייכט די העכסטע שטופע פון עקאָנאָמישען וואוילסטאַנד, האָט א גרופּע דייטש־אידישע סוחרים און פאַבריקאַנטען וועלכע האָבען זיך דאָ עטאַבלירט, געגרינדעט די היינטיגע קהלה. לויט דעם דאַמאָלסדיגען מצב האָבען זיך די דייטשע אידען דאָ געפיהלט ניט ערגער ווי אין דייטשלאַנד. לוקסעמבורג, וועלכעס איז איינגעטליך א זעלבסטשטענדיגע מלוכה און האָט מיט דייטשלאַנד נאָר געהאַט א צאָל־אָפּמאַך, איז ביז'ן סוף פון דער וועלט מלחמה געשטאַנען אונטער'ן דירעקטען איינפלוס פון בערלין. און ניט קוקענדיג דערויף וואָס עס האָבען זיך מיט דער צייט דאָ באַזעצט א צאָהל פּוילישע־אידישע משפּחות פון גאַליציע, זענען דאָך די דייטשע אידען געווען די גאַנצע בעלי־מלאכה אין א איד און וויל זיך דערפרעגען צו א איד, אין אַלע צוריק קומען.

אין יאָהר 1800 האָט אַן אויסשליסליך א דייטש־אַזיראַליטישען כאַראַקטער. אַזוי דערצעהלען נאָך היינט די לוקסעמבורגער אידען וועגען דעם לעצטען קהלה פּרעזידענט, וועלכער איז 20 יאָהר געווען דער דיקטאַטאָר פון אידישען לוקסעמבורג, און נעטאָן אַלעס וואָס איז זיין מאַכט כדי צו פאַרשנעלערען דעם וועג פון פולקאָמענער אַסימילאַציע.

איידער מיר געהען איבער צו דער נייערנאָך־מלחמה תקופה פון לוקסעמבורגער אידענטום, איז כדאי צו דערמאָנען דעם פאַרשטאָרבענעם אויבער־ראַבינער פון לוקסעמבורג, דר. פוקס. אַליין איז ער געווען א ליבעראַלער, א רעפאָרם איד פון דר. פּאָגעלשטיינ'ס חדר. און אחוץ אַמאָל אַדרשה אין דער סינאַגאָגע און אויפ'ן שפּיץ מעסער „רעליגיאָנס־אונטערריכט" האָט ער מיט אידען און אידישקייט קיין אַנדע מגע ומשא ניט געהאַט. איז אָבער געקומען די וועלט מלחמה און די דייטשע מיליטער באַהערשען האָבען דאָ ניט געוואָלט דולדען. דאַמאָלס האָט אַחוץ אַלס־איינגעזעטצטע אידען, וועלכע בעל־מלאכה אין, „פירשטליכען הויף" און אין דאָרט געווען זעהר באַליעבט, אויסגענוצט זיין גאַנצען איינפלוס און געטאָן אַלעס וואָס איז נאָר געווען מעגליך אין קייך מעהר דערפון, כדי די דאָזיגע אייגענוואַלדערט צו העלפען פאַרבלייבען אומגעשעטערט אין לאַנד, און צום טייל אויף זיך דאָ איינגאַרדענען. ביז היינטיגען טאָג דערמאָנען די פּוילישע אידען פון לוקסעמבורג דעם נאָמען פון איבער־ראַבינער דר. פוקס מיט א ברכה אויף די ליפּען.

אין ערך 80 מזרח־אידישע משפּחות לעבען היינט אין לוקסעמבורג, דער גרעסער טייל פון זיי איז עקאָנאָמיש גוט סיטואירט, דאָס אידישע לעבען איז פון זיי נאָך באַאיינפלוסט, און זיי פאַרבעהאַלטן מען זייט דער מלחמה דעם גרעסטען טייל פיהרענדע שטעלונגען אין אידיש געזעלשאַפטליכען לעבען פון דער מדינה. אַזוי איז דורך זיי גענרינדעט געוואָרען א צייטונגסטייטש אַרגאַניזאַציע פון לוקסעמבורג, צו וועלכער עס באַלאַנגען אויך א סך דייטשע אידען. דער פּרעזידענט פון דער אָרגאַניזאַציע, דר. מאַקס ראָזענפעלד, איז אַליין פון גאַליציע. אין לוקסעמבורג פיהרט ער זיין אין 1913 א גרויס לעדער געשעפט, און וועגן עס פאַרבלאַנדזשעט אַמאָל אַחער א איד פון אויסלאַנד, איז עס אונמעגליך ער זאָל ניט זיין ביי מאַקס ראָזענפעלד. אייפ'ן צענטראַל באַנהויף ווייסען שוין די באַאמטע, אַז עס קומט אין א איד און וויל זיך דערפרעגען צו א אידען, שיקט מען איהם אויף דער אוועניו דע לאַמאַר. און ניט בלויז אין שטאָדט נאָר אויך אויף דער לוקסעמבורגיש־בעלגישער גרעניץ, אַז מען נעהמט אַמאָל אַראָפּ א אידען פון דער באַהן וויל זיי־נע פּאַפּירען זענען ניט אין אָרדנונג, ניט מען איהם גלייך אין עצה ער זאָל זיך ווענדען צו מאַקס ראָזענפעלד, און ער, דר. מאַקס ראָזענפעלד, לאָזט טאַקע שטעהן אַלע זיינע געשעפטען און נעהט אינטערוועניר אויף דער געהעריגער שטעלע, און אָנגעבען מוז מען, דאָס אין ניינציג פּאַרען פון הונדערט געלינגט זיין אינטערוועניר. דער דאָזיגער ה' ראָזענפעלד איז אויך דער אַפיציעלען „דאָלמעטשער" פון דער רעגירונג פאַר סלאַווישע שפּראַכען, און דאָס טוט ער אַלס עהרען באַאמטער.

זייט עטליכע יאָהר האָט זיך אין לוקסעמבורג באַזעצט די באַוואוסטע כלל טוערין און צייונסטין מאַדאַם אַניוטאַ מיט דעם בעל־הבית פון דער בעטען־פאַבריק, ה' האַרן, א דייטשער איד א אַרטאַדאָקס פון פראַנקפורט. האָב איך איהם אין דער אַלטער אייגוואוינער פון דער דער הויפּטשטאָדט און פון די עלטערע אייגוואוינער פון דער הויפּטשטאָדט און פון די שטעדטלאַך אַרום.

פרנסה פעהלט דאָ קיינעם ניט, נאָר אין דער צייט ווען צווישען די אַלט־איינגעזעסענע אידען זענען פאַראַן א רייע גבירים, גרויס־אינדוסטריעלער, איז דאָס ביי די נייע איינגעוואַנדערטע אַרבייטער נאָך צום גרויסען טייל שווער זיך דורכ'צושלאָגען מיט דער פרנסה. אָבער אויך צווישען די נייע שוין הייַנט פאַראַן א צאָהל גוט סיטואירטע משפּחות.

די גרעסטע ציגאַרעטען פאַבריק פון לוקסעמבורג געהערט א אידען, אויך די גרעסטע בעטען פאַבריק פון בעלגיע און לוקסעמבורג איז א אידישע. אין א שמועס מיט דעם בעל־הבית פון דער בעטען־פאַבריק, ה' האַרן, א דייטשער איד א אַרטאַדאָקס פון פראַנקפורט, האָב איך איהם אויף דעם אויף דער יוגענט נאָר אַרויס־גערעדט אין א דעטעקטיוו...

* * *

וועגן איהר'ן זייט אין קאַנאַדע איהר א גאַנצען טאָג פאַרברענגען מיט איהר פרוי...

* * *

אויב איהר מאַן פאַרברענגענדיג א מיט דער מיידעל מיט וועלכע האָט מיט א נאַכט פריהער פאַרזאָלט איהר זיין דער ערשטער פרוי, אַז ער איז זשוליק... איהר שטאַרק נושה הן זיין ביי איהר און איהר וועט נאָך די זעלבע נעהן אין די בושע...

* * *

מען פרעגט מיך פאַרוואָס עלטער־באַבעס האָבען ניט קיין סטריפּס פויקער.

דער ענטפער איז פשוט: בען געטראָגען צופיעל קליידער וואָלטען באַדאַרפט עטליכע שפּילען ביז איינע פון זיי ווערט טרימס געוואָרען, איז קיין בוש געווען.

* * *

פון קושען א מיידעל איז סטער ווערט אַפּט ליכטיג א געען . . .

* * *

אויב איהר זייט א פאַ... מאַן און איהר זייט זיך גע... קושט ניט א מיידעל וואָס גע... אַפּט איהר ליפּ־סטיק. גערעדט... פרוי איז א דעטעקטיוו...

* * *

ווען איהר זייט אין קאַנ... איהר א גאַנצען טאָג פאַרברענגען... אייער פרוי...

* * *

אויב אייער פריינ'ס פר... איהר מאַן פאַרברענגענדיג א... מיט דער מיידעל מיט וועל... האָט מיט א נאַכט פריהער פ... זאָלט איהר זיין דער ערשטער פ... רען, אז ער איז זשוליק... איהר... שטאַרק נושה הן זיין ביי א... און איהר וועט נאָך די זעלבע נעהן אין די בושע...

אביסעל פון יע... שיסעל

קרומע גלייכווערטל...

בעסער א באַרוועסע פוס... איהן א פוס...

* * *

ווען דו האָסט ניט וואָס... דאַן זאָג דאָס.

* * *

בעסער א שטונדע צו־פריה... א מינוט צו שפּעט.

* * *

ווער עס מאַכט אַנדערע אוי... קען אַליין ניט זיין גליקליך.

* * *

ווייסטו, אַז איך זאָל דיך בען, מוזטו שטעהן אביסעל העכ...

דער גאַט פון ל...

און דער גאַט פון מאָרד ר... טראַפען דעם גאַט פון ליעבע שפּ... דיג פאַרטראַכט.

ער האָט איהם אָפּגעשטעלט.

— וואָס ביזטו אַזוי ציטרו... קוקסט אויס ווי דו וואָלסט נעהמ... בעל מיט'ן מאַנען דיינעם — הג... גאַט פון מאָרד נעלאַכט.

— דו מיט דיינע קיבעצערייע... טראַכט. אַז די ליעבע ביזנעס... עפּעס לעצטענס אַהן פּעפּ — הא... גאַט פון ליעבע ערקלעהרט.

— לאָמיר ווערען פאַרטנערס... מיר ביידע טאָן גרעטערע ביזנעס... נע ביזנעס וועלען האָבען אַנ... אין זיך...

— הער אויך מיט דיינע נאַ... טען.

האַלאַנ... בליעב...

אונזערע דאַרווי... גען בליען פעריאָד. אוי... לאַנג. פּראַכטפול פאַר נ... קויפט...

500

...EMSTEDE (Holland)
EUROPA

ביים חכם באַשי פון בוכאַרא

פון אַטאַ העלער.

נערדזשא נאַמאַדזשאַוו, דער פאַרשטעהער פון דער אידישער קהלה אין בוכאַרא און א מיטגליעד פון דעם סאָוועטישען שטאַרט ראָט פון אַלט בוכאַרא, האָט מיך געפיהרט אין א בריוענדיגען זומער טאָג איבער די אַלטע שטאָט פון דער נעגנענדיגען צו דעם שטאַרט־מויער וואָס עאָמט אָפּ מיט א וואַנט די אַלטע געוואָלט אַרומגעהן אין בוכאַרא פאַר הונדערטער יאָהר. אין יענער געגענט געפינט זיך אויך דער קלוב פון די יונגע אידישע קאָמוניסטען. אביסעל ווייטער זעהט מען די אַלטע שוהל פון דער שטאָדט וואָס שטעהט שוין דאָרטען פיער הונדערט יאָהר. מיר זענען צוערשט אַריינגעגאַנגען אין קלוב און פאַרבראַכט אַביסעל. דערנאָך זענען מיר אַריינגעגאַנגען אין ווייניג אין שוהל און באַוואונדערט איהר פּרעכטיגען געבוי, די מורישע ווענט און די טייערע טעפּיכער.

מענשען האָבען זיך אַרומגעדרעהט איבער די גאַסען, זיי האָבען אונז אָבער אויסגעקוקט פרעמד. אידען איינענע — און דאָך פרעמדע. אומפאַרשטענדליך איז אונז געווען זייער שפּראַך וואָס איז פון אַן אַראַבישען דיאַלעקט, געמישט מיט פּערזישע און העבריאישע וועדטער. זיי האָבען אָבער אויסגעקוקט שעהן די דאָזיגע אידען. זיי האָבען א שטאָלצען מאַיעסטעטישען אויסזעהן, מיט זייערע בערד און געשטרעקטע פיגורען. וואונדערליך שעהן זענען אויך די יונגע מיידלאַך. זייער פּראָפיל איז פון קלאַסיש־גריכישער פּראַכט. זייערע שוואַרצע אויגען פינקלען ווי רובינען. און די פעכיג שוואַרצע האָר, איינגעפלאָכטען אין צעפּ, שלאָגען אָפּ פון זיך אַן אָפּגלאַנץ.

פאַר דער רעוואָלוציע וואָלט מען ניט געקאָנט זעהן קיין פרוי אויף די גאַסען. אידישע פרויען און מיידלאַך האָבען קיינמאָל ניט געוואָנט צו פאַרלאָזען די נעטאַ. מיט צעהן יאָהר צוריק פלעגען די נערדזשא נאַמאַדזשאַוו האָט אַרומגעהן מיט א רויטען שטריק, אַרומגעבונדען אַרום זייערע זיידענע כאַלאַטען. דאָס איז גע־ווען געגען דעם געזעץ פון בוכאַרא. אַזוי האָט באַפוילען דער עמיר. וועלכער גע־פינט זיך איצט אין אפּאַניסטאַן און האַנ־דעלט מיט קאַראַקול פעלען.

אין בוכאַרא, סאַמאַרקאַנד, טאַשע־קענט, קאַקאַנד און איסאַר, ווי אויך אין ירושלים און אינדיע, לעבען די דאָזיגע אידען, וועגען וועמענס אָפּשטאַם די גע־לערנטע קאָנען זיך ניט איינגעזען. זענען זיי איבערהויפּט אידען? איז דאָס אמת אַז זיי שטאַמען פון די אידען פון בבל, וועלכע האָבען דערנאָך אויסגעוואַנדערט קיין פּערזיע? זיי זענען שטרענג פרום, תלמידיש רעליגיעז, זיי זענען נאָך ניט באַרירט געוואָרען פון דער מערב אייראָפּייאישער קולטור.

און אַט די דאָזיגע אידען האָבען זייער גייסטיגען פיהרער, דער חכם באַשי פון בוכאַרא. ער איז דער אומגעקרוינ־טער הערשער, און זיין וואָרט איז געזעץ. ער האָט פאַר א אידען די זעלביגע באַ־דייטונג ווי דער עמיר, און זיין וואָרט ווערט אויסגעפאָלגט, פונקט ווי דאָס וואָרט פון דעם עמיר.

איצט איז אין בוכאַרא קיין עמיר ניט פאַראַן. דאָרטען הערשען די סאָוויע־טען. א חכם באַשי איז אָבער יאָ פאַראַן, און זיין נאָמען איז יחזקיהו בן חיים. פריהער האָט דער חכם באַשי געהאַט דעם עמיר ביי זיין זייט און די אידען זענען געווען אונטערוואָרפען דער ממשלה פון עמיר. זינט 1930 איז דאָרט קיין עמיר ניט פאַראַן. דער חכם באַשי איז איצט א פּרייער מענש און א הערשער אין זיין איינענער מלוכה. ער קאָן פאָהרען איצט פריי איבער דער נאַס אויף אַן אייזעל אָדער מאַכען פאַרבאַטען. די פאַנאַטישע מולאַס קוקען צו און שווייגען. קיינער פאַראַכטעט איצט ניט דעם חכם באַשי פאַר זיין גלויבען, אויב מען פאַראַכטעט אין יאָ, ווייזט מען עס ניט אַרויס.

נערדזשא נאַמאַדזשאַוו האָט זיך דערשראָקען ווען דער האָט דערהערט, אַז איך וויל זעהן דעם חכם באַשי. ער, בירגער נאַמאַדזשאַוו, מיטגליד פון סאָ־וועט פון אַלט בוכאַרא, האָט ניט קיין אַביערינע ליבע פאַר דעם הייליגען מאַן און רופט אויס מיט דערשטוינונג:

"צום חכם באַשי? וואָס וויל איהר פון חכם באַשי?"

ער צווייפעלט אין אַלגעמיין צי דער חכם באַשי וועט מיך אויפנעהמען. איך פּועל אָבער ביי איהם, ער זאָל מיט מיר נעהן און מיר לאָזען זיך אַנוועק. מיר גע־נען דורך א לאַבירינט פון געטאָ געס־לאַך. וויילד בערדיגע, ברוינע מענער באַ־גענענען אונז. זיי פרעגען ביי מיין באַ־גלייטער, וואוהין ער געהט. ער ענט־פערט זיי, "צום חכם באַשי". זיי קוקען אונז נאָך שווייגענדיג און געהען זייער וועג. מיר קומען אריין אין א הויף וואו קיהלע שאַטענס שפּרייטען זיך, מיר נעהען דערנאָך אַרונטער עטליכע טרעפּ־לאַך, וואָס פיהרען צו א קעלער שטוב, די פּאַלאַנע איז אויסגעשפּרייט מיט טע־פּיכער און אויך די ווענט זענען מיט טע־פּיכער באַהאַנגען. א פערצעהן יאָהריגע מיידעל מיט געריכטע שוואַרצע צעפּ און פּלאַמיגע אויגען באַגריסט אונז. זי איז וואונדערליך שעהן און איך קען פון איהר די אויגען ניט אָפּרייסען. זי בעט אונז זיצען. זי איז דעם חכם באַשי'ס טאָכ־טער און זי דערצעהלט אונז, אז דער פאָ־טער איז אין געריכט, וואוהין מען האָט איהם גערופען אַלס עדות. ער וועט אָבער באַלד צוריק קומען. און "וואו איז איהר מוטער?" די מוטער איז אריינגעגאַנגען צו א שלנה.

עס קומט אריין א צעהן יאָהריג אינ־געל. ער איז אָנגעטאָן אין רוסיש־אַזע־קישער טראַכט. ער איז אויך זעהר שעהן, איז דאָס א ניט־אידישע שעהנקייט. לויט אונזער באַגריף. איך דערהער טריט אויף די טרעפּ. עס באַוויזט זיך א הויך גע־וויסענע, שלאַנקע פרוי. דאָס איז דעם חכם באַשי'ס פרוי. זי שמייכעלט צו אונז און באַגריסט אונז פרייַנדליך, מיר זיי־צען אויף נידעריגע ערד־בענקלאַך, מיין באַגלייטער זיצט מיט די פיס פאַרליינט ווי א מזרח־מענש. עס דערהערען זיך ווי־דער טריט. דאָס אינגעל פאַרשווינדט. די פרויען שפּיצען אַן זייערע אויערען. עס באַוויזט זיך דער חכם באַשי.

ער איז א מיטעליהריגער, ברייט־פלייציגער מאַן. עס זעהט אויס אין די־פופּציגער. ער איז געקליידט אין א ברייי־טען זיידענעם כאַלאַט. זיינע אויגען זע־נען פון גרוי בלויליכען קאַליר. ער טראָגט א מין קעפּקע פון שוואַרצער פאַרב. ער ברוסט און באַגריסט אונז:

"שלום עליכם!"

מיין באַגלייטער זעהט אויס ווי אין א פאַרלענגעהייט און ער ציהט זיך צו־ריק אַן א זייט. דער חכם באַשי ווענ־דעט זיך אַבער צו איהם און זיי רעדען עפּעס צווישען זיך. איך פאַרשטעה קיין וואָרט ניט. דער חכם באַשי דרעהט זיך דערנאָך אויס צו מיר און פרעגט מיר אין א פיין געשליפענעם רוסיש:

— זייט איהר א איד? זייט איהר א קאָמוניסט, ווייס די פאַרטיי, אז איהר זייט נענאַנגען צו מיר?

איך באַרוהיג איהם און דערקלעהר איהם מיין אויפגאַבע אין בוכאַרא. ער וועדט פאַראינטערעסירט און הויבט אָן מיך אויספרעגען אויף די אידען אין דייטשלאַנד און אויף די אשכנזים בכלל. ער האָט געקענט אַביסעל דייטש און אויך ענגליש. ער האָט עס שוין אָבער פאַר־געסען. ער איז געווען אין אייראָפּע און געלעבט א קורצע צייט אין קאָנסטאַנט־נאָפּאָל פאַר דעם קריעג. ער האָט דער־נאָך עולה רגל געווען קיין ירושלים. אין מאָסקווע איז ער ניט געווען. ער איז אָבער געווען אין קאָבול און אין טעהע־ראַן.

אונזער שמועס ווערט לעבעדיג. איך פרעג ביי איהם, ווי עס לעבט זיך די אי־דען אין בוכאַרא. אַנשטאָט א באַלדי־גען בעטפער גיט ער א פיהר מיט דער האַנט אין דער לופטען. דערנאָך גיט ער א זאָג:

"שלעכט, זעהר שלעכט. קיינע גע־שעפטען, קיין האַנדעל — היינט די שטרענגע געזעצען. ביי די סוחרים האָט מען אונטערגענומען דאָס וואהל רעכט".

ער רעדט זיך דערנאָך אויס דאָס האַרץ געגען די יונגע קאָמוניסטען. ער ניט צו, אז די לאַנע פון די בוכאַרער אידען איז איצט פיעל בעסער, ווי פריהער, פאַרוואָס אבער ווילען די יונגע קאָמוניסטען אונדז־רייסען די יוגענט פון דער שוהל? פון האַלט די פיינע, אייזעלע הענט אויף דער ברוסט און באַגריסט אונז:

"שלום עליכם!"

מיין באַגלייטער זעהט אויס ווי אין א פאַרלענגעהייט און ער ציהט זיך צו־ריק אַן א זייט. דער חכם באַשי ווענ־דעט זיך אַבער צו איהם און זיי רעדען עפּעס צווישען זיך. איך פאַרשטעה קיין וואָרט ניט. דער חכם באַשי דרעהט זיך דערנאָך אויס צו מיר און פרעגט מיר אין א פיין געשליפענעם רוסיש:

— זייט איהר א איד? זייט איהר א קאָמוניסט, ווייס די פאַרטיי, אז איהר זייט נענאַנגען צו מיר?

איך באַרוהיג איהם און דערקלעהר איהם מיין אויפגאַבע אין בוכאַרא. ער וועדט פאַראינטערעסירט און הויבט אָן מיך אויספרעגען אויף די אידען אין דייטשלאַנד און אויף די אשכנזים בכלל. ער האָט געקענט אַביסעל דייטש און אויך ענגליש. ער האָט עס שוין אָבער פאַר־געסען. ער איז געווען אין אייראָפּע און געלעבט א קורצע צייט אין קאָנסטאַנט־נאָפּאָל פאַר דע